

Tero T. Toivanen

Väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa ja itsenäisessä BIOS-tutkimusyksikössä

IHMISKUNTA EI HAVAHDU SOIHTUA KANTAMALLA – PEKKA KUUSEN ”TÄMÄ IHMISEN MAAILMA”  
ANTROPOSEENIKESKUSTELUN VALOSSA

Olen sitä sukupolvea, joka Pekka Kuusen Tämä ihmisen maailma -teoksen julkaisuhetkellä oli hädin tuskin oppinut kävelemään. Kuusen teokseen uppoaminen oli siis minulle tässäkin mielessä inspiroiva tehtävä. Yleisemminkin 1970- ja 1980-luvuilla kirjoitetun suomenkielisen (myös suomeksi käännetyn) maailman tilaa koskevan tietokirjallisuuden lukeminen on aina avartavaa. Rohkenen tehdä kolme yleistä aatehistoriallista havaintoa tästä kirjallisuudesta. Ensimmäinen yksinkertainen havainto on se, kuinka tietoisia kylmän sodan keskellä oltiin kasvavan maailmantalouden ja ympäristön tilan heikkenemisen välisestä suhteesta. Tähän vaikutti varmasti esimerkiksi Rooman klubin toiminta ja Kasvun rajat -teoksen julkaiseminen (1972), joka omalta osaltaan nosti luonnon kantokyvyn keskusteluun niin kapitalistisessa lännessä kuin sosialistisessa idässä. Pekka Kuusen esseekokoelman ”Miten jatkamme Paasikiven-Kekkonen linjaa” ympäristöä käsittelevät tekstit tavoittavat osan tästä molemmissa leireissä käydystä keskustelusta.

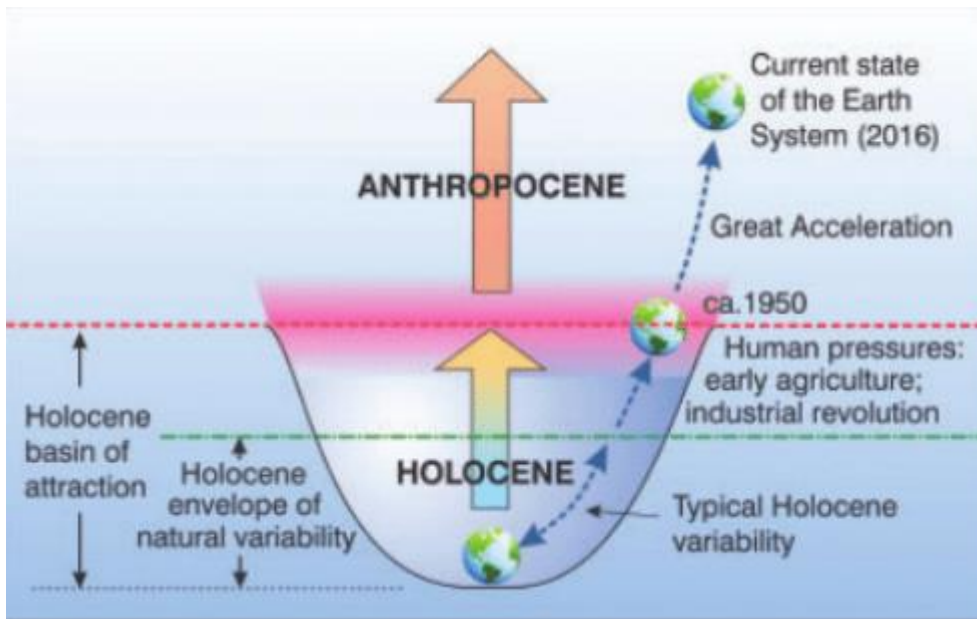
Toinen havainto on, kuinka nykyhetkeen verrattuna erilainen – mutta toisaalta myös kovin samanlainen – oli se ”ajan henki”, johon maailmantilaa koskevien ongelmien syitä ja ratkaisuja esitettiin. Esimerkiksi Kuusen teoksia lukemalla käy nopeasti selväksi, että materialistiseen historiakäsitykseen nojaten kapitalismista keskusteltiin tuolloin historiallisena järjestelmänä, joka syntyy tietyissä historiallisissa olosuhteissa ja jolle on ominaista tietyt liikevoimat kuten pääoman kasautumispakko tai taipumus riistää sekä luontoa että ihmistyötä. Samalla Kuusenkin työkalupakkiin kuului luontevasti ajatukset esimerkiksi modernien talouksien ohjaus-, suunnittelu- ja rajoittamistarpeista tulevien sukupolvien ja luonnon hyvinvoinnin turvaamiseksi – kaikki näkökulmia, jotka tämän päivän ajan hengessä ovat lähinnä kirosanoja. Ikään kuin yhden sukupolven mittainen poliittisideologinen kehitys olisi Kuusen kirjan ja minun sukupolveni aikuistumisen välissä tyhjentänyt tällaisen työkalupakin kokonaan, ja nyt – ekologisten ja sosiaalisten kriisien keskellä – hapuilemme jälleen hukkuneiden työkalujen perään.

Kolmas havainto on kyyninen: Kuusen kirjasta on kulunut neljä vuosikymmentä, mutta ”kulttuurievoluution soihdunkantaja”, ihmiskunta, ei ole havahtunut ympäristötietoisuuteen

Kuusen optimistisesti ennakoimalla tavalla – eikä nuoriso (siis minun sukupolveni) ole rakentanut Kuusen peräänkuuluttamaa ”eloonjäämisliikettä”. Lukiessa Kuusen teosta nykyisin käytävän antroposeenikeskustelun valossa saattaa tosiaan kynnistyä. Tänäpä monitieteisessä ympäristötutkimuksessa keskustellaan intensiivisesti [antroposeenista](#), uudesta ihmisen mukaan nimetystä geologisesta aikakaudesta, ja keskustelussa toistuvat samat neljän vuosikymmenen takaiset teemat ihmiskunnan kulkemasta vääjäämättömästä historian polusta, uuteen ympäristötietoisuuteen havahtumisesta ja aikuistuvan sukupolven uusista ympäristötoiminnan muskeleista.

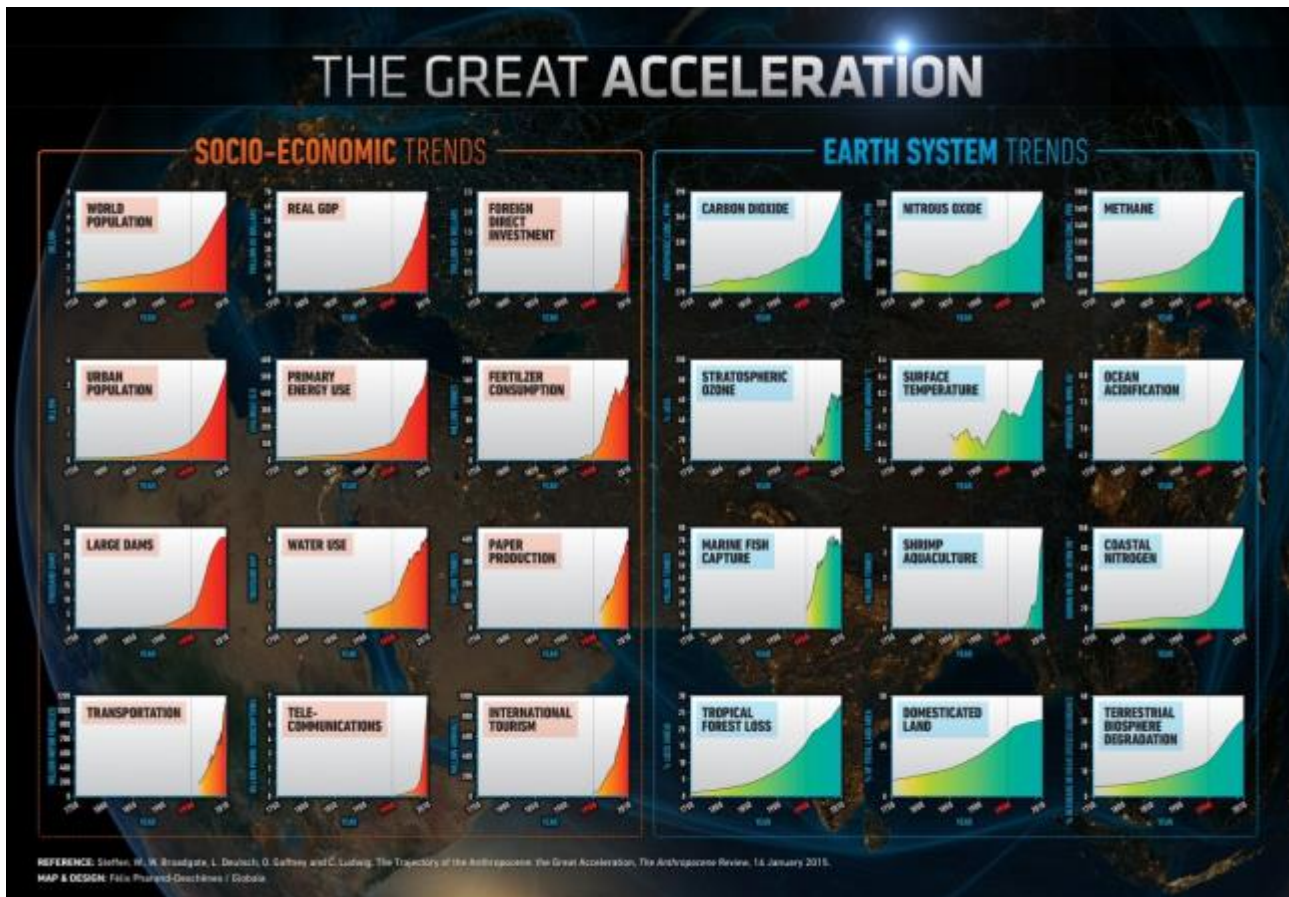
Pekka Kuusi olisi todennäköisesti tempautunut määrätietoisesti mukaan nykyiseen antroposeenikeskusteluun, niin monia keskustelun teemoja, väitteitä ja selitystapoja Kuusi kirjallaan ennakoii (osin onnistuneesti, osin varsin ongelmallisesti). On kuitenkin tarpeen täsmentää, että luonnontieteen näkökulmasta antroposeenissa ei ole kysymys ihmisen aiheuttamien historiallisten ympäristöongelmien jatkumosta. Moderni tiede on toki alusta saakka havainnut, että ihmiskunta aiheuttaa vakavia muutoksia ympäristössä, mutta antroposeeniväite on laadullisesti uusi. Sen mukaan ihmiskunnasta on tullut geologinen voima, joka muuttaa *koko* maapallon toimintaa (siis ilmakehää, elonkehää, vesistöjä, jäätiköitä, maan kuorta ja niiden keskinäistoimintaa) syvästi ja pysyvästi. Tämän vuoksi on alkanut uusi geologinen aikakausi. Tässä mielessä kyse ei siis ole vain uudesta tavasta nimetä ihmisen aina ekosysteemeille aiheuttamia vaikutuksia, vaan *repeämästä* maapallon geohistoriassa ja toiminnassa (ks. Hamilton 2017). Ilman viime vuosikymmenten (tai vuosisatojen) kaltaista ihmisvaikutusta *holoseeni*, 11 700 vuotta sitten alkanut aikakausi, olisi arvioiden mukaan jatkunut vielä ainakin 50 tuhatta vuotta.

Ihmissivilisaatioiden kukoistukselle poikkeuksellisen suojea holoseeni on siis nyt jäänyt taakse, ja olemme siirtyneet epävakaiseen ja sosioekologisten kriisien leimaamaan antroposeenin aikaan.



[Kuvateksti] Antroposeeni on repeämä maapallon geohistoriassa. Lähde: Steffen, W. et al. 2016. Stratigraphic and Earth System Approaches to Defining the Anthropocene, Earth's Future.

Äänekkäin keskustelu on käyty siitä, mihin antroposeenin alku pitäisi ajoittaa. Geologiassa uuden aikakauden alku on määriteltävä globaalisti havaittavana stratigrafisena muutoksena. Antroposeenin aluksi ollaan siksi ehdottamassa vuotta 1950, jolloin on tunnistettavissa ydinkokeista johtuva globaali jälki maankuoren sedimenteissä. Ajallisesti tämä vastaa myös toisen maailmansodan jälkeistä niin sanottua "Suurta kiihdytystä", maailmatalouden valtavaa kasvua ja maapallon ekosysteemien tilan vakavaa heikkenemistä. Kiinnostavasti Pekka Kuusen teoksen kirjoitusajankohta osuu suurin piirtein puoleen väliin Suuren kiihdytyksen tähän astista historiaa. Kuusi havainnoi aikalaisena Suuren kiihdytyksen maailmanlaajuista prosessia osuvasti, mutta ei kykene ennakoimaan sitä, että kiihdytyksen hurjin vaihe oli vasta edessäpäin 1980-luvun lopulta alkaneen globalisaatioaallon seurauksena.

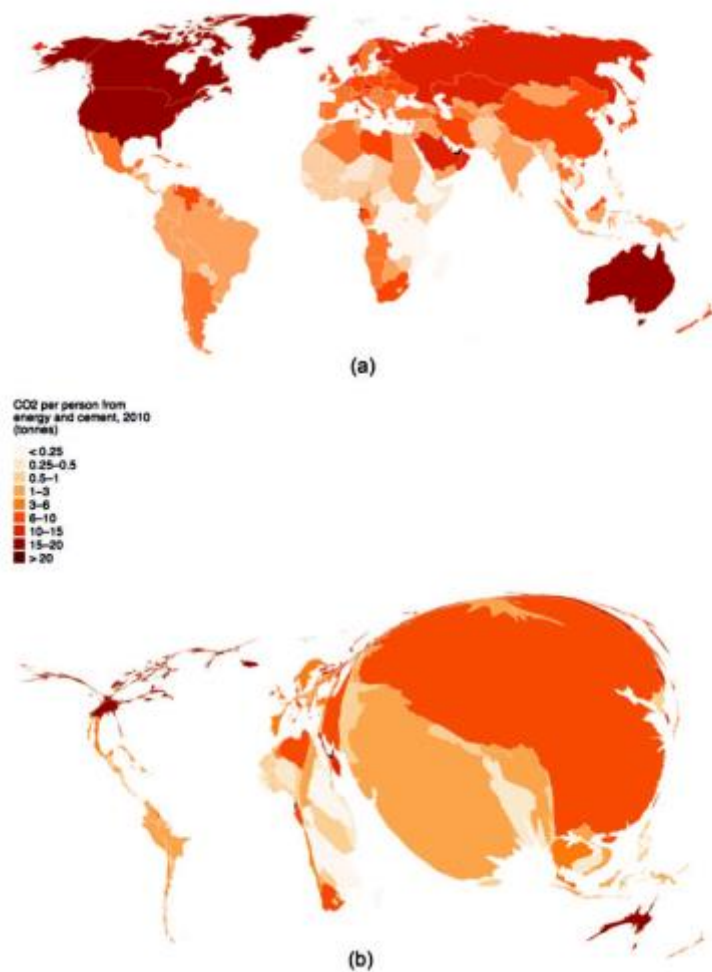


[Kuvateksti]: Toisen maailmansodan jälkeinen ”Suuri kiihdytys” eli taloudellisen toiminnan valtaisa kasvu ja samanaikainen planeetan tilan heikkeneminen.

[Geologista antroposeenia](#) määritettäessä on jouduttu väistämättä vastaamaan myös kysymykseen, miten ja miksi antroposeeniin on ajauduttu. Toistaiseksi kysymyksiin on vastattu ehkä hieman yllättäen luonnontieteitä painottaen tai ainakin ihmistieden asiantuntemus on vasta viime vuosina alkanut tunkeutua kriittisesti antroposeenihistorian kirjoittamiseen. Antroposeenin ympärille onkin syntynyt ”virallinen antroposeenikertomus”, jossa on reilusti koko ihmiskuntaa koskevan suuren kertomusten luonnetta (ks. Toivanen & Pelttari 2017). Se on väijäämätön kehyskertomus yhtenäisestä, universaalista ihmiskunnasta, joka eteni luolamiehestä astronautiksi, metsästäjäkeräilijästä planeetan vaalijaksi, ja joka nyt viimeistään – maapalloa dominoivana geologisena voimana – havahtuu sille väistämättä kuuluvaan planetaariseen vastuuseen. Pekka Kuusta lukemalla ei voi välttyä havainnolta, että hänenkin tarinassaan korostuu tämän kaltaiset universalisoivat oletukset ihmiskunnan toimijuudesta, historiasta ja vastuusta. Olemme siis kaikki

matkustaneet läpi historian samassa veneessä ja kohtaamme nyt järkkävän maailman tilan samassa (pelastus)venessä.

Materialistisen historiakäsityksen oppilaana Pekka Kuusi olisi kuitenkin saattanut tällaista antroposeenikertomusta kuunnellessaan myös huudahtaa, että antroposeenin rinnalla kyse on myös ”kapitaloseenista” tai ”angloseenista” eli eurooppalaisen ihmisen ja kapitalismin viisisataavuotisesta valloitusten historiasta. Kuusen kirjan kestävintä antia onkin mielestäni esimerkiksi Karl Polanyin ja Robert Brennerin kapitalismin syntyä ja kehitystä kuvaavia teorioita popularisoivat jaksot. Niissä Kuusi ottaa yleistävistä ihmiskuntaa koskevista selityksistä askeleen kohti kapitalismin eriarvoista ja monin tavoin väkivaltaista historiaa, ja analysoi esimerkiksi kolonialismin ja Englannissa syntyneiden yhteiskunnallisten omistussuhteiden merkitystä kapitalismin synnylle ja jatkuvuudelle. Tältä pohjilta hän myös paikoitellen kurottaa kohti historiallisesti määriteltyä vastuuta, jossa maailman ekologisesta tilasta ei ole vastuussa niinkään koko ihmiskunta, vaan ennemmin eriarvoisuuden pohjalle rakentunut kapitalistinen yhteiskuntajärjestelmä ja sen vallankäyttäjät. Näin päästään myös yksinkertaiseen mutta usein sivuutettuun havaintoon siitä, että eri ihmisryhmät tai kansakunnat – määrittävät ne nyt sitten globaalin asemansa, luokan, etnisyyden tai sukupuolen kautta – ovat hyvin eriarvoisessa asemassa kohdatessaan globaalit ympäristöongelmat.



[Kuvateksti]: Historian paradoksi: ilmastonmuutoksesta vähiten vastuussa olevat tulevat kärsimään siitä eniten. (a) Asukaslukuun suhteutetut hiilidioksidipäästöt vuonna 2010; (b) Alueet, jotka tulevan kärsimään eniten ilmastonmuutoksesta johtuvista sään ääri-ilmiöistä (mitä pullistuneempi valtio, sitä isompi suhteellinen riski ääri-ilmiöille). Lähde: [Wainwright & Mann 2012](#).

Viimeaikainen yhteiskuntatieteiden piiristä nouseva [antroposeenikritiikki](#) onkin osaltaan tuonut esiin otteita, joissa palataan uudella tavalla menneiden vuosikymmenten historian sosiologian peruskysymyksiin kapitalistisen järjestelmän kehityksestä. Tällä kertaa kuitenkin täsmennettynä oleellisella vaatimuksella tutkia kapitalismin historiaa niin, että luonnolla todella on väliä ("as nature really matters"), jolloin metodologisena ohjenuorana olisi paljon puhuttu luonnon ja ihmisen välisen erottelun lähtökohtainen ylittäminen. Yksi tällainen perspektiivi on [maailmanekologia](#) (world-ecology), joka on ollut sekä teoreettisesti että metodologisesti inspiroiva esimerkiksi omista tutkimuksistani, joissa analysoin radikaalia sosioekologista muutosta 1800-

luvun Pohjois-Suomessa. Maailmanekologiassa maailmanjärjestelmän kehitystä analysoidaan – ei toki ongelmattomasti – ”halvan luonnon” strategioina, kapitalismin taipumuksena hyödyntää erilaisilla vallankäytön tavoilla luontoa, rahaa, työtä, hoivaa, ruokaa, energiaa ja epävapaata elämää systeemin jatkuvuuden turvaamiseksi (Patel & Moore 2017). Voisi sanoa, että Kuusi kurotti johonkin tämän suuntaiseen puhumalla siitä, kuinka kolonialismi perustavana kapitalistisen maailmanjärjestelmän väkivaltaisena kehitysvaiheena sisällytti itseensä globaaleja ”ylijäämäviroja” – sisältäen siis sekä luonnon että ihmiselämän ja työn virrat. Tällaiset historian sosiologiset otteet ovat nähdäkseni elintärkeitä, jotta voimme ymmärtää antroposeenihistoriaa syvällisemmin ja esittää myös valistuneita arvioita ympäristöongelmien ratkaisemiseksi.

Tällaiset modernin tuolle puolen suuntaavat tutkimusotteet (kutsuttiinpa niitä sitten postkartesiolaisiksi, posthumanistisiksi tai uusmaterialistisiksi) purkavat siis modernille ajattelulle tyypillisiä jaotteluita, kuten luonnon ja ihmisen välistä erottelua, ja ovat tämän vuoksi lisänneet valtavasti tieteellistä ja poliittista ymmärrystämme siitä, kuinka tässä ihmisen maailmassa tulisi elää, taistella ja tutkia. On kuitenkin tarpeen tehdä yksinkertainen huomautus: toimijuuden ulottamisen myös ei-inhimilliselle luonnolle ei tulisi tarkoittaa sitä, että ihmisen toiminnallinen vastuu antroposeenissa vähenee (Hornborg 2017). Päinvastoin, antroposeenissa ihmisen vastuun tulisi vahvistua melkoisesti – ja nopeasti. Nyt kohtaamamme antroposeenin alku on planetaarinen *hätätila* (Toivanen & Pelttari 2017). Antroposeenin repeämässä ei siis ole kyse kriisistä tai poikkeustilasta, koska niistä voidaan palata normaaliin tai hyviin aikoihin. Antroposeenista sen sijaan ei ole paluuta holoseenin suopeaan syliin – vaikka kuinka ihmiskunta sitä tahtois. Olemme muuttaneet maapallon toimintaa pysyvästi ja se suuntaa nyt vaikeasti ennakoitavalle ja epävakaalle kurssille. Työelämä tutkimuksesta lainattua termiä käyttäen: antroposeenissa elämän *prekaarius* siis epävarmuus saa syvimmän merkityksensä.

Ihmiskunta eroaa muista geologisista voimista (asteroideista, tulivuorenpurkauksista tai jääkausista) siinä, että se ilmaisee jonkinlaista tahtoa, siis myös kykyä vastuuseen (vastuunkantoon jos mihin luotti Pekka Kuusi). Voimme pitää modernia maailmaa ja ihmistä syllisenä antroposeeniin tai pitää kapitaloseenia tarkempuna kuvauksena historiallisesta järjestelmästä, joka nykyisen ympäristöongelmien vyyhdin on tuottanut, mutta on vaikea nähdä, että ”antroposeenin eloonjäämisoppi” pärjäisi ilman modernia. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen hillitsemiseen tarvittavat [ratkaisut ovat niin nopeita ja syvällisiä](#), että niitä ei toteuteta ilman

modernista perittyjen instituutioiden, ajattelutapojen tai teknologioiden parhaita puolia. Näiden tehokkaaseen poliittiseen soveltamiseen tarvittaneen myös uudelleen määriteltyä ihmiskuntaa koskevaa toimijuutta ja vastuuta, uskaltaisinko sanoa jonkunlaista uutta ”ihmiskeskeisyyttä” (Hamilton 2017). Tähän Pekka Kuusen tai antroposeenikertomuksen tarjoamat määritelmät ihmiskunnasta eivät riitä, sillä ne eivät toimineet kuluneen neljän vuosikymmenenkään aikana. Toki niiden kriittisestä tarkastelusta voidaan oppia paljon. Kun puhumme antroposeenin aikakaudesta, puhumme myös siitä, kuinka vallankäyttö, luokka-asetat ja luontoon kohdistuva riisto kytkeytyvät elimellisesti yhteen poikkeuksellisessa historiallisessa tilanteessa. Uuden käsityksen ihmiskunnasta on rakennuttava tällaisten kapitaloseeniin väistämättä kuuluvien erojen läpäisemänä.

Tero T. Toivanen

Väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa ja itsenäisessä BIOS-tutkimusyksikössä

Kirjallisuutta:

Hamilton, Clive 2017. Defiant Earth. The fate of humans in the Anthropocene.

Hornborg, Alf 2017. Artifacts have consequences, not agency. Toward a critical theory of global environmental history, European Journal of Social Theory.

Patel, Raj & Moore, Jason 2017. A history of the world in seven cheap things.

Toivanen, Tero & Pelttari, Mikko 2017. [Tämä ihmisen maailma? Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia](#), Tiede&edistys 1/2017.